

ADUDÜDDİN EL-İCÎ İLE ÇÂRPERDÎ ARASINDAKİ TARTIŞMA VE ARKA PLANI*
THE ARGUMENTATION BETWEEN İJÎ AND JÂRBARDÎ AND ITS BACKGROUND

Abdullah BİLİN

Arş. Gör. Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Arap Dili ve Belagatı Anabilim Dalı/İstanbul/Türkiye
abdullahbilinn@gmail.com
orcid.org/0000-0002-8360-4226

Öz

Zemahşerî'nin *Keşşâf* adlı tefsiri müfessirlerin yanı sıra Arap dil ilimleri ile ilgilenen âlimlerin de dikkatini çekmiştir. Bu tefsire bir haşiye de yazan İcî'nin, Zemahşerî'nin ifadesindeki bir kapalılıktan dolayı soru sorması yeni bir tartışma başlatmıştır. Tebrîz âlimlerine hitaben yazılmasına rağmen özel olarak Ahmed el-Çârperdî kastedildiği için bu soruya, ilk önce o cevap vermiştir. Ancak Çârperdî'nin verdiği cevabın muğlak oluşu ve tarzler içermesi nedeniyle İcî buna karşı on maddelik sert bir reddiye yazmıştır. Daha sonra Çârperdî'nin oğlu İbrahim bu tenkitlere vakıf olmuş ve *es-Seyfü's-şârim fi kat'îl-Adudî'z-zâlim* adlı eserini kaleme almıştır. Çalışmamızda bu tartışmanın özeti ve arka planı incelenmiştir. Burada risalelere konu olan tüm tartışmalar değerlendirilmemiş sadece tartışmanın özü olan probleme müelliflerin yaklaşımları incelenmiştir. Ayrıca pek çok âlimin müdahil olduğu bu tartışma; zamanla etkisi azalarak XIV./XX. asrın başlarına kadar gelmiştir.

Anahtar kelimeler: *Keşşâf*, *Seyfü's-şârim*, İcî, Çârperdî, Tebrîz

Abstract

Zamakhsharî's *Kashshāf* attracted the attention of *explicators* as well as scholars interested in Arabic language sciences. The fact that İjî, who also wrote a commentary on this exegesis, asked for a closure in Zamakhsharî's expression started a new discussion. Although it was written generally to the scholars of Tabriz, but Ahmad al- Jārbardī was the first to answer this question because he was specifically meant by İjî. However, he wrote a harsh ten-item rejection because Jārbardī's answer was ambiguous and contained innuendos. Later, Jārbardī's son Ibrahim obtained these criticisms and wrote his work named as *al-Sayf al-şârim fi Kaṭ' al-Adud al-zâlim*. In this study, the summary and background of this discussion are examined. Here, all the discussions on the subject of argumantation are not evaluated and only the authors' approaches to the problem which is the essence of the discussion are examined. In addition, this discussion that many scholars involved; had continued until the beginning of XIV./XX. century with reducing its effects.

Keywords: *Kashshāf*, *al-Sayf al-şârim*, İjî, Jārbardī, Tabriz

* Bu makale, "İbrahim el-Çârperdî (ö. 760/1358'dan Sonra) ve Kitâbü'l-fükûk fî Şerhi's-Şükûk Adlı Eserinin Tahkiki Ve Tahlili" adlı doktora tezimiz esas alınarak hazırlanmıştır. This article is extracted from my doctorate dissertation entitled "İbrahim el-Çârperdî (ö. 760/1358'dan Sonra) ve Kitâbü'l-fükûk fî Şerhi's-Şükûk Adlı Eserinin Tahkiki Ve Tahlili".

Giriş

Zemahşerî (ö. 538/1144), Kur'ân'daki i'câzı ortaya çıkarmak için *Keşşâf* adlı tefsirini yazmıştır. Dil ilimleri vasıtasıyla bu i'câzin ispat edilebileceğini düşünen Zemahşerî, bu eserle bir anlamda Kur'an'daki i'câzin nazmında olduğunu söyleyen Abdülkahir el-Cürçânî'nin (ö. 471/1078) teorisini hayata geçirmiştir.¹ Eleştirilere rağmen sonraki tefsir çalışmalarına yön veren bu eser, İslâm dünyasının farklı ilim merkezlerinde bulunan âlimlerin ilgisini çekmiştir. *Keşşâf* ile ilgili çalışmaların yoğunlaştığı yerlerden biri de VIII./XIV. asırda İslâm dünyasının önemli ilim merkezlerinden biri haline gelen Tebrîz'dir. Orada Vâhidî'nin (ö. 468/1076) *Vasît*'i, Râzî'nin (ö. 606/1210) *Mefââtihü'l-gayb*'ı Neseî'nin (ö. 710/1310) *Medârikü't-tenzil*'i gibi tefsirlerin yanı sıra *Keşşâf*'a yoğun ilgi olduğu gözlemlenmektedir. Bu şehirde *Keşşâf* ile ilgili çalışmaların meydana gelmesinde, Ahmed el-Çârperdî'nin ez-Zahid Muhammed b. Ali b. Muhammed'den *Keşşâf*'ın rivayet hakkını alıp ona şerh yazması² ve daha önce *Keşşâf*'a haşiye yazan Kutbüddin eş-Şirâzî'nin (ö. 710/1311) Tebrîz'e gelmesi etkili olmuştur. Yapılan çalışmalarla artık VIII./XIV. asrın başları itibarıyla şehirde *Keşşâf*'ın etkisi iyice hissedilmektedir. Özellikle Çârperdî'nin hayatta olduğu süre içerisinde şehir, *Keşşâf* çalışmalarına kaynak teşkil eden yerlerden biri haline gelmiştir. Çârperdî'nin talebelerinden sayılan Adudüddin el-Îcî *Haşiye ale'l-Keşşâf*'ı yazmış,³ diğer talebeleri İbrahim el-Çârperdî (ö. 760/1359'dan sonra), Mîlânî, Sirmâvî ve Nureddin Ferec (ö. 749/1349) ise *Keşşâf*'ı ders kitabı olarak okutmuşlardır.⁴ Ayrıca Tîbî'nin (ö. 743/1343) *Fütûhu'l-gayb*'ı ve onun talebesi Ömer b. Abdurrahman el-Farisî el-Kazvî'nin (ö. 745/1346) *Keşf ale'l-Keşşâf*'ı,⁵ Fâzıl el-Yemenî'nin (ö. 750/1349) *Tuhfetü'l-eşraf*'ı, Îcî'nin *Hâşiye ale'l-Keşşâf*'ı, Kutbüddin er-Râzî'nin (ö. 766/1365) *Haşiye ale'l-Keşşâf*'ı, Çârperdî dönemi – muhtemelen onunla irtibatlı olarak- *Keşşâf* hakkında yapılan bazı çalışmalardır. Bu müellifler arasında Adudüddin el-Îcî'nin, aşağıda detaylı bir şekilde görüleceği üzere *Keşşâf*'ta bulunan bir ibare hakkında sorduğu soru *Keşşâf* literatürüne yeni bir tartışma kazandırmıştır.

Adudüddin el-Îcî'nin (680-756/1281-1355) Çârperdî'nin talebesi olup olmadığı tartışmaya açıktır. Îcî 703-716/1304-1316 yılları arasında İlhanlı hükümdarı Olcayto'nun seferlerde yanında götürdüğü Seyyâr Medrese'de müderrislik yapmıştır.⁶ Onun Kutbüddin eş-Şirâzî'den ders alması⁷ 706-710/1307-

¹ Nitekim Zemahşerî Bakara sûresi yirmi üçüncü ayetin tefsirinde Kur'an'ın üst düzey kelime dizimine (nazm) ve sıra dışı beyana sahip oluşunu i'câz yönü olarak zikretmektedir. Zemahşerî (ö. 538/1144), *Keşşâf Tefsiri = el-Keşşâf 'an hakâ'iki gavâmizî't-tenzil ve 'uyûnî'l-ekâvil fi vücûhi't-te'vil (metin-çeviri)*, ed. Murat Sülün (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2016), 1: 279.

² Çârperdî'nin rivayet senedi şu şekildedir: Zemahşerî > Zeyneb bint Abdurrahman eş-Şa'riyye (ö. 615/12) > Nizâmülmille Mahmûd b. Ahmed > Ali b. Yûsuf b. Muhammed > [ez-Zahid] Muhammed b. Ali b. Muhammed > Çârperdî. Bk. Abdullah Bilin, *İbrahim el-Çârperdî Ve Kitâbü'l-Fükûk Fî Şerhi's-Şükûk Adlı Eserinin Tahkiki Ve Tahlili* (Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019), 67.

³ Tahsin Görgün, "Îcî, Adudüddin", *DİA*, 21: 413. Ancak burada "Beşir Ağa nr. 1113" olarak gösterilen nüsha aslında Hacı Beşir Ağa olup nr.70'de bulunmaktadır. 1113 ise yer numarası değil istinsah tarihidir. Ancak Mesut Kaya'ya göre bu müstensihin doğum tarihidir. Mesut Kaya, *Tefsir Geleneğinde el-Keşşâf Şerh Ve Haşiyeleri Üzerine Bir İnceleme* (İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı, 2019), 120. Ahzab sûresinin sonunda 702/1302 yılında tamamlandığı kaydı mevcuttur (310a). Kaya'nın da işaret ettiği gibi, kaynakların bu eserden bahsetmemesi ve *Tahkikü't-tefsir*'de yaptığı Mutezile tenkitlerinin burada bulunmaması bu nüshanın aidiyeti konusunda şüphe uyandırmaktadır. Eserin diğer nüshası Süleymaniye Ktp. Molla Çelebi nr. 4'te bulunmaktadır.

⁴ Nureddin Ferec ayrıca Tebrîz'de ismini zikretmediği fazıl bir zattan –ki bu kişi muhtemelen Çârperdî'dir- *Keşşâf* okumuştur. Ebû Nasr Taceddin İbnü's-Sübkî Abdülvehhâb b. Ali b. Abdilkâfi Sübkî (ö. 771/1370), *Tabakâtü's-Şâfi'iyyeti'l-kübrâ*, thk. Mahmud Tanâhî, Abdülfettah Hulv, 2. Baskı (Cize: Hecr li't-Tibaa ve'n-Neşr, 1992), 10: 380.

⁵ Kazvîni ayrıca Kutbüddin Ali'nin talebesi olan Kıvâmüddin eş-Şirâzî'den de ders almıştır. Ebû'l-Felah Abdülhay b. Ahmed b. Muhammed İbnü'l-Îmâd (ö. 1089/1679), *Şezerâtü'z-zehab fi ahbâri men zehab*, thk. Mahmud el-Arnaut (Beyrût: Dâru İbn Kesîr, 1986), 8: 249; Hayreddin Zirikî (ö.1396/1976), *el-A'lâm: kâmusu terâcim [li-eşherî'r-ricâl ve'n-nisâ]*, 15. Baskı (Beyrût: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 2002), 5: 49. Kazvîni'nin *Haşiye ale'l-Keşşâf*'ının müellif nüshasının Konya Yusuf Ağa Ktp. Nr.7543'te olduğu kaydedilmiştir. *Yusufağa Kütüphanesi Tarihçe Teşkilat Ve Kataloğu* ([Konya]: [Arı Basımevi], t.y.), 57. Diğer bir nüshası Beyazıt Ktp. Veliyyüddin nr. 399'dadır.

⁶ Başta Görgün'ün makalesi olmak üzere çeşitli kaynaklardan Îcî'nin seyahatleri şu şekilde tespit edilmiştir:703-716/1303-1316 Seyyâr Medrese'de müderristir. Bu arada o 706/1306 yılında Sultaniye'dedir. 716-727/1306-1326 Sultaniye'de kadımlık makamında bulunmaktadır.

1311 tarihlerinde Tebrîz'de olduğunu göstermektedir. Hatta 716/1316 yılında Sultaniye'de⁸ Kadılmemalik olana kadar da seferler dışında başkent Tebrîz'de kalmış olması mümkündür. Bu süre zarfında Çârperdî'den istifade etmiş olabileceği ama bunun kısa süreli olduğu anlaşılmaktadır. Şevkânî “onun talebesi olabilir” derken, Görgün daha kesin ifadeler kullanır.⁹ İbrahim el-Çârperdî de Îcî'nin, babasından istifade ettiğini ima etmektedir. Ona göre Îcî kadı olduğu dönemde Tebrîz'de babasının fetvaları ile hüküm vermektedir.¹⁰ Yine İbrahim'in “Allah için doğru söyle, o [babam] hayatta olduğu sürece, münâzara halkalarına ve ders oturumlarına katılırken sende bir ilerleme oldu mu?” şeklindeki sorusu¹¹ ondan istifade etmiş olabileceğine işarettir. Ancak Îcî'nin başkası vasıtasıyla Çârperdî'ye soru göndermesi,¹² eserlerinde Çârperdî'ye herhangi bir atıf tespit edilememesi ve onu ağır tenkit etmesi de onu hocası olarak görmediğine işaret etmektedir. Îcî; Tebrîz'de bulunduğu dönemde, Zeynüddin el-Henkî'den de ders almıştır.¹³ Tüm bunlardan Îcî'nin klasik hoca-talebe ilişkisi içinde olmadığı, yer yer ziyaret edip istifade etmiş olabileceği anlaşılmaktadır. Ancak klasik hoca-talebe ilişkisi düşünülerek ilmî çıkarımlar yapılmıştır. Buna bağlı olarak Başoğlu, Îcî'yi Fahrettin Râzî ekolüne eklemek için hocası Çârperdî'ye atıf yapmıştır.¹⁴

Görüldüğü kadarıyla Çârperdî ile Îcî arasında daha önce çeşitli ilimlerde münâzaralar yaşanmış ve sonuçta birbirine karşılıklı cevap şeklinde risaleler kaleme almışlardır.¹⁵ İbrahim el-Çârperdî babasının münâzara konusunda iyi olduğunu ima ederken, Îcî'nin de bu münâzara halkalarından istifade ettiğini belirtmişti. Îcî ile Çârperdî arasındaki bu tartışmanın ne zaman başladığına dair herhangi bir kayıt yoktur.

727/1326 Şîrâz'da kadılmemalik makamında bulunmaktadır.

? Şebânkâre

736/1335 yılında Ebu Said ölünce tekrar Şîrâz'a dönmüştür. Bu dönemde kadılıkudat makamındadır.

754/1353 yılında Şîrâz'dan Îcî'e geçmiştir. Daha sonra Kirmân valisi tarafından Îcî'e yakın Dreyimiyân kalesinde hapsedildi. Bir süre sonra burada vefat etti.

⁷ Tahsin Görgün, “Îcî, Adudüddin: Kadı Ebü'l-Fazl Abdurrahman b. Rükneddin b. Abdurrahman (ö. 756/1355)”, *İslâm İlim ve Düşünce Geleneğinde Adudüddin el-Îcî*, ed. Eşref Altaş (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2017), 34.

⁸ Sultaniye'de bulunduğu sıralarda Îcî'nin bazı kötü huylar edindiği, itikatta bazı yanlış görüşleri benimsediği, bu sebeple babası ile arasının açıldığı, babasının telkiniyle Reşidüddin Fazlullah'ın (ö.718/1318) onu halkın dilinden korumak için Kirmân'a gönderdiği iddia edilmiştir. Ebü'l-Fazl Kemâleddin Abdürrezzâk b. Ahmed İbnü'l-Fuvâtî (ö. 723/1323), *Mecmaü'l-âdâb fî mu'cemi'l-elkâb (Telhisu Mecmaü'l-âdâb fî mu'cemi'l-elkâb)*, thk. Muhammed Kazım (Tahran: Vizâret-i Ferheng u İrşâd-i İslâmî, 1416), 1: 411-412.) Ess, kariyer için İlhanlı sarayına gelen İbnü'l-Fuvâtî'nin Îcî tarafından engellendiğini; bu yüzden onu itham etmek amacıyla bu iddiayı ortaya attığını ifade etmiştir. Görgün, “Îcî, Adudüddin”, 31-32.

⁹ Ebû Abdullah Muhammed b. Ali b. Muhammed Havlânî Şevkânî (ö. 1250/1834), *el-Bedrü't-tâli' bi-mehâsini men ba'de'l-karnî's-sâbi'*, thk. Muhammed Hasan Hallak (Dimaşk: Dâru İbn Kesîr, 2006), 1: 76, 365.; Tahsin Görgün, “Îcî, Adudüddin”, *DİA*, 21: 410

¹⁰ Sübkî (ö. 771/1370), *Tabakât*, 10: 73.

¹¹ Sübkî (ö. 771/1370), *Tabakât*, 10: 75.

¹² Sübkî (ö. 771/1370), *Tabakât*, 10: 72.

¹³ Beyzâvî'den ders aldıkları için Henkî ile Çârperdî ile ders arkadaşı olmaktadır. Sübkî (ö. 771/1370), *Tabakât*, 10: 46. Îcî'nin *هنا من نوركم مقتبس وبضوء أنواركم للهدى ملتبس ممتحن بالقصور لا ممتحن ذو غرور* ifadelerinden Çârperdî'nin talebesi olduğu iddiası (Mesut Kaya, *Şerh ve Haşiyeleri Bağlamında el-Keşşâf'ın Tefsire Etkileri: Tefsir Tarihine Bibliyografik Bir Katkı* (Ankara: İlahiyat, 2015), 158.) zorlama bir yorum görünmektedir.

¹⁴ Tuncay Başoğlu, “Müteahhir Dönem Fıkıh Usulünde Adudüddin el-Îcî'nin Şerhu'l-Muhtasar'ı”, *İslâm İlim ve Düşünce Geleneğinde Adudüddin el-Îcî*, ed. Eşref Altaş (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2017), 431. Burada Başoğlu Beyzâvî'nin 706/1307 sonrasında vefat ettiğini varsayarak Îcî ile Beyzâvî'nin Şîrâz'da olmasa bile Tebrîz'de karşılaşmış olabileceğine dikkat çekmektedir. Ancak Beyzâvî'nin 691/1292 yılında vefat ettiği kabul edilirse –ki yapılan son araştırmalar bunu göstermektedir- iddia geçersiz olmaktadır.

¹⁵ Muhammed Bakır b. Zeynelabidin b. Cafer el-Musevî Hansârî (ö. 1313/1895), *Ravzâtü'l-cennât fî ahvâli'l-ulemâ ve's-sâdât*, thk. Esedullah İsmailiyyân (Tahran-Kum: Mektebetu İsmailiyyân, 1390), 1: 335. Hansârî'nin *Riyâdü'l-ulemâ*'dan yaptığı bu nakil eserde tespit edilememiştir. Ayrıca İcî, Eminüddin Ebherî (ö. 733/1333) ile de tartışmalar yapmıştır. Ebü'l-Fazl Şehâbeddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed İbn Hacer el-Askalânî (ö. 852/1449), *ed-Dürerü'l-kâmine fî a'yâni'l-mietî's-sâmine* (Bejrût: Dârü'l-Cil, 1414), 2: 323.

Ancak bu tartışmaya katkı sağlayan Eminüddin'in 720/1320 yılında vefat etmesi¹⁶ ve tartışmanın üzerinden bir sene geçince Çârperdî'yi ziyaret etmesi¹⁷ bu olayın 719/1319 yılından önce yaşandığını göstermektedir. Tartışma Tebrîz'de yaşanmakla birlikte İbrahim; Îcî'nin, cevabını başka bir şehirde kaleme aldığını nakletmektedir. Tartışmanın Îcî'nin Tebrîz'den ayrıldığı 716/1316 yılında yaşandığı farz edildiğinde Çârperdî elli iki yaşında, Îcî ise otuz altı yaşında olmaktadır.

Adudüddin el-Îcî'nin başlattığı ve devam ettirdiği bu tartışma Sübkî ve Süyûtî tarafından bize aktarılmıştır. Bahâeddin el-Âmilî de tartışmayı bunlardan naklederken Makrîzî, Taşkoprüzâde ve Sıddîk Hasan Han Sübkî'den alıntı ile tartışmaya atıf yapmaktadır.¹⁸ Kâtib Çelebî bu risaleyi *geçmişte ve şimdiki ulema arasında cereyan eden tartışmalar* (Bahs) başlığı altında zikretmektedir.¹⁹ Bu tartışmaya yer yer *Keşşâf* haşiyelerinde de atıf yapılmaktadır. Tîbî (ö. 743/1343) isim vermeden görüşleri nakletmektedir. Kutbüddin er-Râzî (ö. 766/1365) de Îcî'nin sorusuna gönderme yapmaktadır.²⁰ Diğer tefsir çalışmalarında da bu tartışmanın izlerini görmek mümkündür. Beyzâvî'nin *Envârü't-tenzîl*'ine şerh yazan Şehâbeddin Hafâcî bu tartışmayı kısmen nakletmektedir.²¹ Bu risalelerin müstakil nüshaları ise risalelerden bahsedilirken kaydedilecektir. Ancak bu kaynakların aktardığı metinler ve mevcut bazı nüshalar birtakım soru işaretlerine sebep olmaktadır; çünkü Îcî'nin cevabı aktarılırken bazı tashifler göze çarpmaktadır. Çârperdî'nin cevabında ise ibarelerin muğlak ve veciz oluşunun yanı sıra tashif – tahrifler bulunması ve eksik nakledilmesi cevabın anlaşılmasına ciddi engel oluşturmuştur. Ayrıca Çârperdî'nin cevap verirken Îcî'ye yönelttiği bir tenkidin Îcî'nin sorusunda tashih edilmiş şekilde nakledilmesi ve bu kısmın Çârperdî'nin cevabının bazı nüshalarında bulunmaması sansür şüphesini uyandırmaktadır.

1. Îcî'nin Sorusu

Îcî *Keşşâf* ile hususi ilgilenen âlimlerdendir. O bu konuda *Keşşâf*'a haşiye yazmasının yanı sıra *Takrîb*'in müellifi Kutbüddin el-Fâlî'den²² eserini okumuş, onun vasıtası ile de *Keşşâf*'ı rivayet etmiştir.²³

¹⁶ Abdülhüseyn Hâirî, "Sefine-i Tebrîz: İki Kapak Arasındaki Kütüphane", *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, trc. Ali Ertuğrul, 19 (2007): 358.

¹⁷ Sübkî (ö. 771/1370), *Tabakât*, 10: 65-66.

¹⁸ Sübkî (ö. 771/1370), *Tabakât*, 10: 47; Ebü'l-Abbas Takıyyüddin Ahmed b. Ali b. Abdülkadir Makrîzî (ö. 845/1442), *Kitâbü's-Sülûk li-ma'rifeti düveli'l-mülûk*, thk. Muhammed Abdülkadir Ata (Beyrût: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1997), 4: 2017; Ebü'l-Fazl Celaledin Abdurrahman b. Ebî Bekr Süyûtî (ö. 911/1505), *el-Eşbâh ve'n-nezâir fi'n-nahv*, thk. Abdul'âl Salim Mekrem (Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1985), 6: 301; Ebü'l-Fazl Celaledin Abdurrahman b. Ebî Bekr Süyûtî (ö. 911/1505), *Nevâhidü'l-ebkâr ve şevâridü'l-efkâr*, thk. Muhammed Kemal Ali, Doktora Tezi (Mekke: Câmîat'ü Ümmi'l-Kurâ, 1423), 99; Ebü'l-Hayr İsamüddin Ahmed Efendi Taşkoprüzâde (ö. 968/1561), *Miftâhü's-sa'âde ve misbâhü's-siyâde fi mevzu'âti'l-ulûm* (Beyrût: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1985), 1: 196; Bahâeddin Âmilî (ö. 1031/1622), *el-Keşkül*, thk. Tâhir Ahmed ez-Zâvî (Kahire: Dâru İhyai'l-Kütübü'l-Arabiyye, 1961), 1: 452; Ebü't-Tayyib Muhammed el-Kannevî Sıddîk Hasan Han (ö.1307/1890), *Ebcedü'l-ulûm*, thk. Abdülcebbâr Zekkâr (Dımaşk: Vizâretü's-Sekâfe ve'l-İrşadü'l-Kavmî, 1978), 3: 58. Süyûtî *Fülkü'l-meşhûn* adlı tezkiresinde konuyu ayrıntılı şekilde kaydettiğini söylemektedir. Eserin kayıp olduğu söylene de bir nüshasının Samsun İl Halk Ktp. Nr. 970'de olduğu kaydedilmiştir. Ahmed Haznedar, *Delilu mahtâtâti's-Süyûtî ve emâkinu vücûdîha* (Kuveyt: Mektebetü İbn Teymiyye, 1403), 257. Semîr ed-Dirûbî, "es-Süyûtî ve Risaletuhu: Fihristu müellefâtî", *Mecelletu Mecma'i'l-Lugati'l-Arabiyye el-Ürdünî*, 64 (2003): 66. Kâtip Çelebî bu eserin *Tezkîre fi'l-Arabiyye* adlı eserinin manzum hali olduğunu söylemektedir. Kâtib Çelebî (ö. 1067/1657), *Keşfü'z-zünûn an esâmî'l-kütüb ve'l-fünûn*, Tıpkıbasım: Tahran :Mektebetü'l-İslâmiyye,1967 (Beyrût: Dâru İhyai't-Türasi'l-İslâmî, t.y.), 1: 393. Ancak yapılan taramada eser tespit edilememiştir.

¹⁹ Kâtib Çelebî (ö. 1067/1657), *Keşfü'z-zünûn*, 1: 222.

²⁰ Süyûtî (ö. 911/1505), *Nevâhidü'l-ebkâr*, 97; Burada Süyûtî'nin Kutb ile kastettiği kişi Kutbüddin eş-Şirâzî (ö. 710/1311) değil Kutbüddin er-Râzî'dir (ö. 766/1365). M. Taha Boyalık, "Kutbüddin eş-Şirâzî'ye el-Keşşâf Şerhi Nispeti Meselesi", *İslâm Araştırmaları Dergisi*, 37 (2017): 107.

²¹ Onun, Süyûtî'nin *el-Eşbâh ve'n-nezâir*'ine atıf yapması oradan alıntı yapmış olabileceğine işaret etmektedir. Ebü'l-Abbas Şehâbeddin Ahmed b. Muhammed Hafâcî (ö. 1069/1659), *İnâyetü'l-Kâdî ve kifâyetü'r-Râzî (Hâşiyetü's-Şihâb ale'l-Beyzâvî)* (Bulak: Dârü't-Tibâati'l-Misriyye (el-Hidiviyye), 1283), 2: 34.

²² 712/1312'den sonra vefat ettiği varsayılan Kutbüddin el-Fâlî es-Sîrâfî'nin Tebrîz'de yaşadığına dair herhangi bir kayıt tespit edilememiştir. Ama Fâlî'nin; Çârperdî'nin *Şerhü's-Şâfiye*'sini ithaf ettiği vezir Sadeddin Muhammed es-Sâvî için kaside yazması ve çoğunlukla Tebriz âlimlerini ele alan İbnü'l-Fuvâtî'nin ondan bahsetmesi onun Tebriz'de bulunduğunu düşündürmektedir. Hayatı için bk.: İbnü'l-Fuvâtî (ö. 723/1323), *Mecmaü'l-âdâb*, 3: 435, oğlu için bk. 4:489; Ebü's-Sıdk Takıyyüddin Ebü Bekr b. Ahmed İbn Kâdî Şühbe (ö. 851/1448), *Tabakâtü's-Şâfiyye (Tabakâtü'l-fukahâi's-Şâfiyye)*, thk. Hafız Abdülhalim Han (Haydarâbâd: Dâiretü'l-Maârifî'l-Osmâniyye, 1978), 3: 117; Mu'inüddin Cüneyd b. Mahmûd Şirâzî (ö. 801/1399), *Şeddü'l-izâr*

Ayrıca aşağıda detaylı şekilde görüleceği üzere Zemahşerî'nin bir ifadesindeki kapalılığı öğrenmek amacıyla bir risale yazmıştır. Kaynaklarda bu risalenin o gün Tebrîz'de yaşayan ulemaya açık mektup şeklinde olduğu kaydedilmektedir. Nitekim Îcî de risaleye *Ey hidayet rehberleri!* (يا أدلاء الهدى) ibaresi ile başlamış ve kendisi de genele hitap ettiğini ifade etmiştir. Ama tartışmanın arka planında Îcî'nin risaleyi Çârperdî'ye hitaben yazdığı ve ona gönderdiği anlaşılmaktadır. Amasya nüshasının bu duruma işaret etmesinin yanı sıra İbrahim el-Çârperdî de *Seyfû's-şârim*'de bu durumu açık biçimde dile getirmektedir. Hatta o, Îcî'nin soruyu Alâeddin el-Bâverdî vasıtasıyla Çârperdî'ye ilettiğini de nakletmektedir.²⁴ Ayrıca Kâtib Çelebî ve Şevkânî de muhatabın Çârperdî olduğunu yazmaktadır.²⁵ Nitekim ilk cevap da Çârperdî'den gelmiştir.

İbrahim el-Çârperdî'nin anlattığına göre Îcî, Tebrîz'de Kadılık yapmaya başladığından beri babasından istifade etmiş, ancak az sonra izah edilecek olan soruyu ilk defa açıktan sorarak bu bağı koparmıştır. Îcî, *Keşşâf* tefsirinde ﴿وَإِنْ كُنْتُمْ فِي رَيْبٍ مِّمَّا نَزَّلْنَا عَلَىٰ عَبْدِنَا فَأْتُوا بِسُورَةٍ مِثْلِهِ﴾ “Eğer kulumuza (Muhammed'e) indirdiğimiz (Kur'ân) hakkında şüphede iseniz, haydin onun benzeri bir sûre getirin ...” (el-Bakara 2/23)²⁶ ayetini izah eden Zemahşerî'nin ifadelerini aktararak oradaki bir kapalılığın hikmetini sormaktadır. Zemahşerî ilgili ayetin tefsirinde şöyle demektedir: “Ayetteki من مثله سورة kelimesinin sıfatıdır, yani “onun benzeri bir sure” demektir. Bu durumda من مثله ibaresindeki zamir ما نزلنا ifadesine (Kur'ân) ya da عبدا kelimesine (kulumuza) döner. Ayrıca من مثله ibaresinin müteallakının فاتوا olması da caizdir. Bu durumda zamir عبدا kelimesine döner.”²⁷ Îcî bu nakilden sonra şunu sormaktadır: “Zemahşerî ilk durumda zamirin ما نزلنا ibaresine (Kur'ân) dönmesinin caiz olduğunu açık biçimde söylerken ikinci durumda neden zamirin bu ibareye dönmesinin mahzurlu olduğuna ima ile işaret etmiştir? Keşke bilseydim! مثل ما نزلنا cümlesi ile مثل ما نزلنا بسورة كائنه من مثل ما نزلنا cümlesi arasında ne fark vardır? Burada manevî bir nükte ya da fark edilmeyen bir hikmet mi var? Yoksa sadece bu üç hüküm ile mi sınırlandırmıştır (tahsis, tahakküm-ü baht)?²⁸

Îcî, Zemahşerî'nin bu konuda hüküm ortaya koymamasının sebebini öğrenmek amacıyla bu risaleyi yazmıştır. O bu soru ile Zemahşerî'nin evlâ dediği görüş (yani من مثله سورة kelimesinin sıfatı olduğu ve zamirin de Kur'ân'a döndüğü durum) ile zikretmediği görüş arasında zahiren bir fark olup olmadığını öğrenmek istemektedir. İbrahim ise, Îcî'nin maksadının tuzak soru sorma olduğunu ifade etmiş ama nasıl bir tuzak olduğundan söz etmemiştir. Tuzak şu şekilde olabilir: Bölgede yetkin dil âlimi olan Çârperdî'ye şeklen hatalı bir soru sorarak sınamak istemiştir. Şayet o bu hataya dikkat çekmeden

ff *hatti'l-evzâr ani'z-züvvâri'l-mezâr*, thk. Muhammed Kazvîni (Tahran: Çağhâne-i Meclis, 1328), 85,188, 393, 433; Babanzâde İsmail Paşa Bağdâdî (ö. 1338/1920), *Hediyyetü'l-arifin esmâ'ül-müellifin ve âsârü'l-musannifin*, thk. istinsâh ve tsh. Kilisli Rifat Bilge, İbnülemin Mahmûd Kemal İnal, Tıpkıbasım: Ankara, 1951 (Tahran: Mektebetü'l-İslamiyye, 1387), 2: 142; Ömer Rızâ Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifin : terâcimu musannifin-kütübü'l-Arabîyye* (Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1414), 3: 715; Zirikî (ö.1396/1976), *el-A'lâm*, 7: 96.

²³ Şemseddin Muhammed b. Yusuf Kirmânî (ö. 786/1384), *Enmüzecü'l-Keşşâf*, thk. es-Seyyid Muhammed Selâm (Kuveyt: Dârü'r-Reşâdî'l-Hadîse - Dârü'z-Ziyâ, 1439), 60.

²⁴ Sübkî (ö. 771/1370), *Tabakat*, 10: 72. Süyûtî onun adını Alâeddin el-Bârîzî olarak kaydetmiştir. Süyûtî (ö. 911/1505), *el-Eşbâh ve'n-nezâir*, 6: 286.

²⁵ Kâtib Çelebî (ö. 1067/1657), *Keşfü'z-zünûn*, 1: 222; Şevkânî (ö. 1250/1834), *el-Bedrü't-tâli'*, 1: 367.

²⁶ Ayetlerin tercümesinde Murat Sülün'ün mealinden (*Kur'ân-ı Kerim ve Türkçe Anlamı, İstanbul; Çağrı yayınları, 2012*) istifade edilmiştir.

²⁷ Zemahşerî (ö. 538/1144), *Keşşâf*, 1: 279.

²⁸ Sübkî (ö. 771/1370), *Tabakat*, 10: 47. Burada Îcî'nin maksadı gözetilerek tercüme yapılmıştır. Onun sorusunun metni şu şekilde nakledilmiştir:

قد استبهم قول صاحب الكشاف أفيضت عليه سبجال اللطاف «(من مثله) مُتَعَلَقٌ بِسُورَةٍ صَفَةً لَهَا أَيُّ بِسُورَةٍ كَائِنَةٍ مِنْ مِثْلِهِ وَالضَّمِيرُ لِمَا نَزَّلْنَا أَوْ لِعَبْدِنَا وَيَجُوزُ أَنْ يَتَعَلَّقَ بِقَوْلِهِ (... فَاتُوا) وَالضَّمِيرُ لِلْعَبْدِ» حَيْثُ جُوزَ فِي التَّوَجُّهِ الْأَوَّلِ كَوْنُ الضَّمِيرِ لِمَا نَزَّلْنَا تَصْرِيحًا وَحِظْرَهُ فِي التَّوَجُّهِ الثَّانِي تَلْوِيحًا فَلَيْتَ شِعْرِي مَا الْفَرْقُ بَيْنَ فَاتُوا بِسُورَةٍ كَائِنَةٍ مِنْ مِثْلٍ مَا نَزَّلْنَا وَفَاتُوا مِنْ مِثْلِ مَا نَزَّلْنَا بِسُورَةٍ وَهَلْ تَمَّ حِكْمَةٌ خَفِيَّةٌ أَوْ نُكْتَةٌ مَعْنَوِيَّةٌ أَوْ هُوَ تَحْكُمُ بَحْتِ بَلْ هَذَا مُسْتَبَعَدٌ مِنْ مِثْلِهِ فَإِنْ رَأَيْتُمْ كَشْفَ الرَّيْبِ وَإِمَاطَةَ السَّنْبَةِ وَالْإِنْعَامَ بِالْجَوَابِ أَنْتُمْ أَجْزَلُ النَّوَابِ

doğrudan cevap verseydi Îcî, Çârperdî'yi tüm yetkinliğine rağmen hatayı fark etmemekle suçlayabilirdi. Ancak İbrahim'in ifadelerinden burada Îcî'nin fark etmeden bu hatayı yaptığı anlaşılmaktadır.

Îcî'nin herhangi bir isim vermediği bu risaleyi istinsah edenler (ya da katalog hazırlayanlar) farklı adlarla kaydetmişlerdir. Muhtevaya bakılarak *Suâli'l-Îcî alâ kavli'z-Zemahşerî fi tefsiri {fe'tû bi-sûretin}* şeklinde isim vermek de mümkündür. Bu risalenin beş nüshası tespit edilmiştir: 1- *es-Sual ve'l-cevab ala tefsiri el-Bakara* adı ile Süleymaniye Ktp. Aşir Ef. 416 numaralı mecmuanın on beşinci risalesidir (231b-232a).²⁹ Tarihsiz olan bu mecmua Mu'in b. Ali el-Hafız [b. Muhammed el-Mukri]³⁰ tarafından yazılmıştır. Vişne rengi deri kaplı mukavva bir cildin içinde bulunan mecmua, 225x97–134x45 ölçülerinde olup her varığında yirmi satır bulunmaktadır. Suyolu filigranlı kâğıt kullanılmıştır. Ayrıca el-Hac Mustafa ed-Dûri'nin temellük kaydı bulunmaktadır.

2- *Risale min Adudeddin el-Îcî ilâ Fahreddin Çârperdî* adı ile kayıtlı olup Amasya Beyazıt İl Halk Ktp. 1849 numaralı mecmuanın beşinci risalesidir (49b-50b).

3- İran Meclis-i Şûrâ-yı İslâmî (Meclis-i Şura-yı Milli) Ktp. 1231 numaralı mecmuanın kırk üçüncü risalesidir (256).³¹ Îcî'nin sorusu *Min İmlâ-i Adudüddin* başlığını taşımaktadır. Şeyh Muhammed Ali b. Mahmûd et-Tebrîzî'nin hocası Bahâeddin el-Âmilî'nin (ö. 1031/1622) eserlerini istinsah etmesinden mecmuanın XI./XVII. asra ait olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim mecmuada en erken istinsah edilen risale 1032/1623 tarihlidir.

4- *Risaletü Suâli'l-Adud* Bursa İnebey Yazma Eser Ktp. Ulu cami 3533 numaralı mecmuanın yirmi birinci risalesidir. 92a-92b [üzeri çizilmiş eski sayfa numarası 159a-159b] varakları arasındadır. İstinsah tarihi olmamakla beraber sonrasında yazılan bazı risaleler 1001/1592 tarihini taşımaktadır.

5- *Dârü'l-Kütübî'l-Mısıriyye, Teymûriyye*, nr.364. Îcî'nin sorusu risalenin kenarlarında bulunmaktadır.³²

2. Ahmed el-Çârperdî'nin Îcî'ye verdiği Cevap

Aslında eserin adı yoktur; çünkü bu eser, Çârperdî'nin açık mektup şeklinde, Îcî'nin sorusuna verdiği cevaptan ibarettir. Bu risalelerin her birini müstakil telif olarak değerlendiren Kâtib Çelebî esere *Bahşü el-Allâme Adudüddin ve el-Fâzıl Fahreddin Ahmed b. el-Hasan el-Câreberdî* şeklinde³³ isim vermiştir. Farklı isimlerle zikredilen bu cevabın; tarihi bilgiler, aralarındaki ilişki ve muhtevası göz önünde bulundurulurken *Cevâbü'l-Câreberdî ala suâli'l-Îcî fi tefsiri {Fe'tû bi-sûretin}* şeklinde isimlendirilmesi de uygun görünmektedir.

Bu risalenin muhtevasına bakıldığında iki kısımdan oluştuğu görülmektedir. Çârperdî ilk kısımda mezkûr ayet ile ilgili görüşleri özet halinde aktarmaktadır. İkinci kısımda ise Îcî'ye yönelik tavsiyelerde bulunmaktadır.

Cevabın ilk kısmı sadece Amasya nüshasında bulunmaktadır.³⁴ Ne tartışmayı aktaran kaynaklarda ne de diğer nüshalarda bu kısım geçmektedir. O, bu kısımda Îcî'ye şu şekilde cevap vermiştir: “ من مثله ”

²⁹ Altınay Sernikli - Servet Bayoğlu, *Türkiye Yazmaları Toplu Kataloğu: İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi: Mustafa Aşir Efendi Koleksiyonu* (Ankara: Kültür Bakanlığı Milli Kütüphane Başkanlığı, 1994), 83. Ancak müellifi meçhul *Risaletü's-Su'al ve'l-Cevâb* Aşir Ef. 453/3 (44b-47b) adlı eser (Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 13.07.2017) <http://www.yazmalar.gov.tr/eser/risaletus-sual-vel-cevab/31559> Çârperdî'ye ait değildir. Ayrıca nüshada eski Farsça rakamlarla yazılan sayfa sayıları ile yeni sayfa sayıları uyuşmamaktadır. Yeni sayfa numaralarına göre 230a-230b varakları arasındadır.

³⁰ Bu âlimin *Câmiu'l-keîâm fi resmî'l-mushafî'l-imâm* adlı eseri bulunmaktadır. Bk. Süleymaniye Ktp. Bağdatlı Vehbi nr.32, Süleymaniye Ktp. Süleymaniye nr.44, Şehid Ali Paşa nr.9, Hacı Selim Ağa nr. 10,

³¹ Mustafa Dirayeti, *Fihristvare-i dest nüviştehâ-yı İnan (DNA)* (Tahran: Kitabhane, Müze ve Merkez-i İsnad-ı Meclis-i Şura-yı İslâmî, 2010), 2: 3. Meclis-i Şura-yı Milli kataloğu 23: 831

³² *Fihrisü'l-hizâneti't-Teymûriyye* (Kahire: Dârü'l-Kütübî'l-Mısıriyye, 1367), 1: 99.

³³ Kâtib Çelebî (ö. 1067/1657), *Keşfü'z-zünûn*, 1: 222.

³⁴ Cevap verildikten sonra Nisâ sûresi on birinci ayeti hakkında Fahreddin er-Râzî'nin tefsirinden uzun bir alıntı yapılmıştır. Ancak bu alıntının cevapla ilgisi yoktur. Muhtemelen müstensihin fevaid kaydı kabilindendir. Ebü'l-Mekârim Fahreddin Ahmed b. el-

ifadesi سورة kelimesine sıfat iken zamir نزلنا ما'ya döner. Bu durumda من harf-i cerri için tebyîn, teb'îz ve zaid olması şeklinde üç farklı görüş vardır. Zaid olduğu görüşü Ahfeş'e ait olup buna göre ayetin manası 'nazımda ve belağatta Kur'ân'ın benzeri bir sure' şeklinde olur. Ancak zamir عبدنا kelimesine dönerse من harf-i cerri ibtida için olur. Buna göre mana 'kitap okumayan eğitim almamış ümmî bir insan olduğu halde olan birinden bir sure' şeklinde olur. Ya da من مثله ifadesi فاتوا kelimesi için sıla olur, zamir de عبدنا kelimesine döner, bu durumda Kur'ân'a dönmesi caiz değildir."

Burada Çârperdî'nin Îcî'nin sorusuna doğrudan cevap vermediğini ancak konuyu özetlediğini söylemek mümkündür. Îcî daha sonra yazdığı cevabın beşinci tenkidinde onun cevap vermemesinden yakınmaktadır. İbrahim ise cevabın ancak sorunun tashihinden sonra verilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Bu durumda Çârperdî, tahsis düşüncesi ile Zemahşerî'nin son maddeyi zikretmeyi uygun görmediğini ima etmiş ama sebebini zikretmemiştir.

Çârperdî'nin *Tetimmetü'l-Keşşâf* adlı eserine bakıldığında, mefhum hemen hemen aynı olmakla birlikte, onun burada verdiği cevap ile orada bulunan ifadelerinin farklı olduğu anlaşılmaktadır. Çârperdî *Keşşâf* şerhinde şöyle demektedir:

" من مثله ibaresi سورة kelimesine sıfat olursa [yani Zemahşerî'nin evla görüşüne göre olursa] ve onun zamiri de نزلنا ما'ya [yani Kur'ân'a] dönerse من zaid olmalıdır. Bu Ahfeş'in görüşüdür. O bu görüşünü ﴿...فَأْتُوا بِسُورَةٍ مِثْلِهِ ۖ وَادْعُوا مَنِ اسْتَطَعْتُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ...﴾ '...haydi siz de onun benzeri bir sûre getirin ve Allah'tan başka, çağırabileceğiniz kim varsa onları da yardıma çağırın.' (Yûnus 10/ 38) ayeti ile delil getirmiştir. Zamir عبدنا kelimesine dönerse من harf-i cerri ibtida için olur. Ancak من مثله ibaresinin müteallakı فاتوا fiili olursa من ibtida için olur. Musannif من مثله ibaresinin müteallakının فاتوا fiili olduğu durumda zamirin عبدنا kelimesine döneceğini belirtmiştir. Böylece نزلنا ما'ya dönmeyeceği ortaya çıkmış olur. Şayet من مثله ibaresi سورة kelimesine sıfat olursa من harf-i cerri zaid olur ki bu durumda mana 'nazımın güzelliğinde, manasının doğruluğunda, lafızlarının seçilişinde ve terkiblerinin *berraklığında* Kur'ân'ın misli olan bir sure' şeklinde olur. Burada Kur'ân'ın tamamı veya bir kısmı gibi olması kastedilmemektedir. Bu ihtimallerin geçerliliği için herhangi bir sebep de yoktur. Bunu ﴿...فَأْتُوا بِسُورَةٍ مِثْلِهِ ۖ وَادْعُوا مَنِ اسْتَطَعْتُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ...﴾ (Yûnus 10/ 38) ve ﴿...قُلْ فَأْتُوا بِعَشْرِ سُورٍ مِثْلِهِ...﴾ (Hûd sûresi 11: 13) gibi başka ayetler de desteklemektedir. Burada من ibtida için ya da teb'îz için değildir; çünkü onu veya bunu getirmek ile başlama (mübteda) olması kastedilmemiştir. Zamir عبدنا kelimesine dönerse من ibtida için olur ki bu açıktır. Ancak من مثله ibaresinin müteallakı فاتوا fiili olursa من harf-i cerrinin zaid olması caiz değildir; çünkü harf-i cerr zaid olduğunda müteallakı olmaz. Bu durumda من ibtida için olur ve mana 'kulumuz gibi birinden sûre getirin' şeklinde olur."³⁵

İkinci kısımda ise Îcî'ye yönelik tavsiyeler vardır. Tartışmaların odak noktası da bu kısımdır. Burada öncelikle Çârperdî Îcî'nin niyetini sorgulamakta ve tam olarak neyi bilmek istediğini öğrenmeye çalışmaktadır; çünkü ona göre Îcî'nin sorusunda mantık ve nahiv ilmi açısından problem bulunmaktadır. O, Îcî'nin soruyu sorarken kullandığı هل... أو kalıbına itiraz etmiş, öğrenmek için (استعلام) hemze kullanması

Hasan b. Ali Çârperdî (ö. 746/1346), *Cevâbü'l-Câreberdî ala suâli'l-îcî fi tefsiri {Fe'tû bi-sûretin}*, Amasya Beyâzıt İl Halk Ktp., nr. 1849, 50a-50b. Krş. Râzî, *Tefsîrü'r-Râzî*, (Beyrût: Dârü'l-Fikr, 1981) 9: 214, 219

³⁵ Ebü'l-Mekârim Fahreddin Ahmed b. el-Hasan b. Ali Çârperdî (ö. 746/1346), *Tetimmetü'l-Keşşâf*, Süleymaniye Ktp. Damad İbrahim, nr. 162, 118a-118b.

gerektiğini belirtmiştir. Yine kullandığı أو edatının sübut ya da intifa ifade ettiğini, bu şekilde gizli hikmetin ve manevi nüktenin, tahsis (tahakküm-ü baht) ile aynı kefeye konulduğunu ifade etmiştir. Hâlbuki “bir ifadenin kullanılmaması ya da manevi hikmet” ifadesi de tahsis anlamını taşımaktadır. Çârperdî “tümünün nefyi ya da bir kısmının iptali isteniyorsa cevap talep eden أو kullanmanın amacı nedir?” şeklinde soru sormuştur. Zira tebyîn tayinin cinsidir. O, buna bağlı olarak tayin ifade eden أم...أ kalıbının kullanılması gerektiğini belirtmiştir. Örneğin أزيد في الدار أم عمرو؟ evet-hayır demeden cevap tayin edilir. Ama هل زيد في الدار أم عمرو؟ evet ya da hayır demek yeterlidir.³⁶

Bu ikinci kısım Amasya nüshasında bulunmaz. İran nüshasında Çârperdî'nin verdiği bu cevap için “Îcî'ye itiraz ettiği” şeklinde sıfat kullanılmıştır. Süyûtî Çârperdî'nin bu cevap ile Îcî'yi biraz hafife aldığını, değerini düşürdüğünü söylemektedir.³⁷ Çârperdî'nin neden bu şekilde Kadı olan Îcî'yi tenkit ettiği/hafife aldığı bilinmemektedir. Çârperdî'nin cevabında tarizler olduğu, muhtemelen aralarında bir gerginlik olduğu anlaşılmaktadır. Şayet daha önce aralarında gergin bazı konuşmalar geçtiyse bu tartışma bu gerginliğin dışavurumu olabilir.

Kâtib Çelebî iki cevap için de sert (haşin) derken, Şevkânî'ye göre Îcî'nin cevabı serttir. Çârperdî'nin cevap olarak yazdığı metin çok açık değildir.³⁸ İbareler veciz ve muğlak olduğu için Îcî ilk tenkidini bu noktaya yapmıştır. İbrahim ise, babasının cevaplarının remizli olduğunu söylemektedir. İbrahim'in ifadelerinden anlaşıldığı kadarıyla Çârperdî, onun kavrama düzeyini ölçmek, maksadını anlamak düşüncesi ile bilerek bu şekilde kapalı bir cevap yazmıştır. Yine ona göre bu cevabın arka planında olumlu anlamda Îcî'ye hata nispet etmemek, olumsuz anlamda ise bu sorunun tuzak soru olup olmadığını anlamak amacıyla babasının böyle yazdığını söylemektedir. Çârperdî bundan emin olmak için Îcî'den sorusunu biraz daha açarak tashihi etmesini, ancak tashihten sonra cevaba layık olacağını belirtmek istemiştir. Bu isteğini de remizlerle ifade etmiştir. Cevabın sonunda da Îcî'nin maksadının kapalı olduğunu ve ondan maksadını açıkça dile getirmesini istemektedir. Bu isteğini de Ebü Nüvâs'ın ve Beşâme b. el-Ğadîr'in şiirlerini yazarak dile getirmiştir.

Bu cevabın beş nüshası tespit edilmiştir:

1- Yukarıda geçen Süleymaniye Ktp. Aşir Ef. 416 numaralı mecmuanın on altıncı risalesidir (232a-232b [yeni sayfa numaralarına göre 230b-231a]). Burada bir paragraf halinde Çârperdî'nin cevabına yer verilmiştir.

2- Yukarıda zikredilen Amasya Beyazıt İl Halk Ktp. 1849 numaralı mecmuanın altıncı risalesidir (49b-50b). Ancak nakledilen bu cevap diğer kaynaklarda gördüğümüz cevaplardan farklıdır. Diğer kaynaklarda tek paragraf ve muğlak şekilde aktarılırken bu nüshada daha anlaşılır şekilde nakledilmektedir. Ancak diğer kaynakların kaydettiği ikinci kısmın da bu nüshada olmaması Çârperdî'nin cevabının bize tam olarak nakledilmediğini düşündürmektedir.

3- Yukarıda zikredilen İran Meclis-i Şûrâ-yı İslâmî (Meclis-i Şûrâ-yı Milli) Ktp. 1231 numaralı mecmuanın kırk dördüncü risalesidir (256).³⁹ Eser *İtirâzu Câreberdî ber Adudi* başlığını taşımaktadır.

³⁶ Sübkî (ö. 771/1370), *Tabakât*, 10: 48-49.

³⁷ Süyûtî (ö. 911/1505), *Nevâhidü'l-ebkâr*, 99.

³⁸ Bu problemin farkında olan bazı âlimler onun bu cevabının îrâbını yaparak şerh etmişlerdir. Bk. Şemseddin el-Kirmânî, *Şerhu Kelâmî'l-Câreberdî*, İran Meclis-i Şûrâ-yı İslâmî (Meclis-i Şûrâ-yı Milli) Ktp. 1231 numaralı mecmuanın kırk altıncı risalesi (258-259). Sübkî Çârperdî'nin cevabını şu şekilde nakletmiştir:

تمنى الشُّعُور مُتَعَلِّقًا بِالِاسْتِعْلَامِ لِمَا وَقَعَ بِالْخَيْلِ مَعَ الْأَصِيلِ الْإِدْخَالِ فِي الْإِسْتِبْهَامِ، أَشْعُرُ بِأَنَّ التَّمَنِيَّ يُحَقِّقُ ثُبُوتَ شَيْءٍ مَا مِنْهَا أَوْ الْإِنْتِفَاءَ رَأْسًا وَلَا يُسْتَرَابُ أَنْ انْتِفَاءَ الْفَائِدَةِ اللَّفْظِيَّةِ وَالْعَائِدَةِ الْمَعْنَوِيَّةِ بِجَعْلِ التَّخْصِيصِ تَحْكَمًا فَإِنْ رَفَعَ الْإِبْهَامَ يَنْسَبُ الْبَعْضُ لِلْكَثِيرِ الْبَاقِي خَيْرٌ مَا وَضَحَهُ بِفَتْحِ جُزْءِ الْمَعْنَى الْبَعْضُ لِلْكَثِيرِ الْبَاقِي خَيْرٌ مَا وَضَحَهُ بِفَتْحِ جُزْءِ الْمَعْنَى فَمَا مَغْزَى التَّخْصِيصِ عَلَى الْبَيَانِ فَاضْتَرَبَ عَنِ الْكُشْفِ صَفْحًا مَجَانِبًا الْإِسْتِزْرَاكَ كَمَا فِي الْإِسْتِكْشَافِ وَإِنْ رِيمَ مَا يَعْني بِالتَّحْقِيقِ فِيهِ وَالْأَخْصَ فِي الْإِسْتِعْمَالِ فَرِيزِغِ الدَّالَةِ لَا زَلَّةَ خَيْرٌ كَثْرَةُ عَثَارِهَا لِلْإِدْخَالِ بِمَنْزِلَةٍ فِي أَنْزَلْنَا أَوْ لَا بِشَهَادَةِ الدَّعْدَعَةِ لَعَثُورِهِ عَلَيْهَا فِي نَزَلْنَا ثَانِيًا وَالتَّيْبِينِ جِنْسِ التَّعْيِينِ فَإِنَّهَا مِنْ بَنَاتِ خَلَعَتْ عَلَيْهِنَّ الثِّيَابَ ثُمَّ دَفَنْتَهُنَّ وَحَثُوتَ عَلَيْهِنَّ الثَّرَابَ

³⁹ Dirayeti, *DENA*, 2: 3. *Meclis-i Şurayı Milli kataloğu* 23:831

4- *Risaletü cevâbü'l-Çârperdî* Bursa İnebey Yazma Eser Ktp. Ulu cami 3533 numaralı mecmuanın yirmi ikinci risalesidir (92b [üzeri çizilmiş eski sayfa numarası 159b]).

5- Dârü'l-kütübî'l-Mısriyye, Mecâmî' Teymûriyye, 364 numaralı mecmuada bulunan *er-Red ale'l-Adud'*un hamişinde bulunmaktadır.

3. Çârperdî'nin cevabına Îcî'nin itirazları

Çârperdî'nin cevabından sonra yaklaşık bir sene geçmiş ama ne Îcî ne de başkası bu konuda başka bir şey dememiştir. Muhtemelen Îcî'nin teşvikiyle Tebrîz âlimlerinden Eminüddin Hacı Dâdâ, Çârperdî'ye gelip sözlerinin izahını istemiş, o da açıklayınca mutmain olmuş ve bu minvalde bir risale de kaleme almıştır. Daha sonra Îcî, 716/1316 yılında Tebrîz'den ayrılıp tartışmanın bilinmediği bir beldeye döndükten sonra bu sert ve alaycı cevabı kaleme almıştır. İbrahim'e göre o, Tebrîz'de olduğu müddetçe bu çirkin risaleyi yazamayacaktı; çünkü o dönem Tebrîz'de yaşayan âlimler bu olayların nasıl cereyan ettiğini biliyorlardı. İbrahim; Îcî'nin bu cevabını Dımaşk'ta 760/1358 yılında gördüğünü belirterek Tebrîz'de olduğu sürece bu cevaba vakıf olmadığını ima etmiştir. Onun, Vezir Gıyâsüddin Muhammed'in (727-736/1327-1336) Tebrîz'deki bir açılış töreninden bahsetmesi, bu tarihten sonra Dımaşk'a göç ettiğini, Îcî'nin de cevabını bu tarihten sonra yazdığını göstermektedir. Bu durumda Çârperdî'nin cevabı ile Îcî'nin itirazı arasında en az on sene, Îcî'nin itirazı ile *es-Seyfû's-Sârim* arasında yirmi beş sene olduğu anlaşılmaktadır.

Çârperdî'nin cevabını beğenmeyen Îcî, cevabın muğlak oluşunun yanı sıra tarizlerinden ötürü bu sefer hatalı gördüğü Çârperdî'yi hedef alan risaleyi yazmıştır. Çârperdî'nin oğlu İbrahim, Îcî'nin bu risaleyi kaleme almasının çeşitli amaçlarını ve gerekçelerini ortaya koymuştur. Ona göre bu risalede Îcî'nin amacı Çârperdî'yi itibarsızlaştırmaktır.⁴⁰ Îcî'nin burada Çârperdî'yi nahiv, fıkıh gibi otorite olduğu alanlar ile tenkit etmesi de bunu desteklemektedir. Yine ona göre Îcî burada işi inada çevirmiştir. Bu davranışın altında yatan sebebin de kıskançlık duygusu olduğunu ima etmiştir. Bunun için “Yoksa, Allah, kendi lütfundan (peygamberlik) verdi diye insanları çekemiyorlar mı? Oysa Biz, kitap ve hikmeti İbrahim'in nesline vermiş ve onlara büyük bir nimet bahşetmiştik” (en-Nisa 4/54) ayetini dile getirmiştir. İbrahim Îcî'nin aslında babasını sevdiğini ama etrafına topladığı bir grubun onu yönlendirmesinden ötürü de böyle sert bir cevap kaleme aldığını söylemektedir. Îcî, Çârperdî'ye hitaben yazdığı bu risaleyi sert bir dil ve alaycı bir üslup ile kaleme almıştır. On maddeden oluşan bu risalede, Îcî sert ifadelerin ötesinde hakarete varan ifadeler de kullanılmaktadır. Metne başlarken “Saçmalamaktan ve hata yapmaktan Allah'a sığınırım” şeklinde kullandığı ifadeler ağır tenkitlerin habercisidir. Eserde yer yer söz sanatlarına başvuru olarak edebî üslup kullanılmıştır.

Îcî, verdiği cevapta aslında cevabı bildiğini ancak talibe yakışır şekilde bilmezden geldiğini itiraf etmektedir. O öncelikle Çârperdî'nin cevabını “iki şeyden birinin sübutunun gerçekleşmesi ve هل...أو kalıbının yerine sübut için kullanılan أم...أ kalıbı vasıtasıyla tayindeki tereddüdün giderilmesi” şeklinde özetlemektedir. Îcî, sorduğu sorunun cevabında “burada gizli hikmet ve manevi nüktenin bulunmamasının caiz olmasından ayrıca bu soruyu soran için gayet açık bir durum olmasından veya bir an için okuyucunun aklına gelen bir şüphe -ki azıcık düşünülse izale olur- olmasından ötürü iki şeyden birinin sübutunu kabul etmiyoruz. Böylece burada tahsisin sübutunun da olmadığı anlaşılmış olur” şeklinde meseleye yaklaşmıştır. Bu ifadelerle Îcî ne tahsisin sübutunu ne de gizli hikmet ve manevi nüktenin varlığını kabul etmiştir. Ardından ifadelerinin tashihe muhtaç olmadığını düşünerek burada kullandığı أو edatının yerinde olduğunu; çünkü bu edatın idrâb⁴¹ için getirildiğini ifade etmiştir. O, bunun üzerinden Çârperdî'yi i'râb bilgisinin zayıflığı ile de itham etmiştir.⁴²

⁴⁰ Şevkânî (ö. 1250/1834), *el-Bedrü't-tâli'*, 1: 366.

⁴¹ İdrâb: bir hükmü bırakıp başka bir hükmü kastetmektir. Bu durumda ب edatının görevini yapar.

⁴² Sübkî (ö. 771/1370), *Tabakât*, 10: 50.

Bu risalenin dört nüshası tespit edilmiştir:

1- Süleymaniye Ktp. Aşir Ef. 416 numaralı mecmuanın on altıncı risalesidir (232b-234a [yeni sayfa numaralarına göre 231a-232b]).

2- İran Meclis-i Şûra-yı İslâmî (Meclis-i Şûra-yı Milli) Ktp. 1231 numaralı mecmuanın kırk beşinci risalesidir (256-258). Kataloğunda Îcî'nin cevabı *Pâsihi Adudüddin be Câreberdî* adıyla kaydedilmiştir.⁴³

3- Bursa İnebey Yazma Eser Ktp. Ulu cami 3533 numaralı mecmuanın yirmi üçüncü risalesidir. 92b-93b [üzeri çizilmiş eski sayfa numarası 159b-160b] varakları arasındadır.

4- Dârü'l-kütübi'l-Mısriyye, Teymûriyye, 364 numaralı risalenin kenarlarında bulunmaktadır.

Ayrıca Îcî'yi destekleyen ve Çârperdî'yi hedef alan bir risale daha yazılmıştır. Müellifi meçhul bu risalede Îcî'nin ifadeleri kullanılarak kısa bir tenkit yapılması müellifin Îcî'ye yakın biri olduğu izlenimi vermektedir. Bu risalenin bir nüshası - İran Meclis-i Şûrâ-yı İslâmî (Meclis-i Şûrâ-yı Milli) Ktp. 1231 numaralı mecmuanın kırk altıncı risalesidir. Eser mecmuanın 260. varagında bulunmaktadır.

4. Çârperdî'nin oğlu İbrahim'in Îcî'ye reddiyesi (*es-Seyfü's-şârim fi kat'î'l- Adudî'z-zâlim*)⁴⁴

Ahmed el-Çârperdî'nin oğlu İbrahim, aynı zamanda Adudüddin el-Îcî ile de akrandır. Hatta Îcî'nin de babasından istifade ettiğini söylemesi ve ona olan sevgisinden bahsetmesi ders arkadaşlığı yapmış olabileceklerini düşündürmektedir.

İbrahim el-Çârperdî, Îcî'nin iddialarına cevap vermek ve babasını savunmak gayesiyle bir risale kaleme almıştır. Onun bu eseri yazma amacı babasının haksızlığa uğradığını düşünerek vefat etmiş babası adına gerekli olan cevabı vermektir. Ona göre İcî doğruyu söylememekte ve iftira etmektedir. O bu yüzden eserini *es-Seyfü's-şârim fi kat'î'l- Adudî'z-zâlim* şeklinde adlandırmıştır. Ancak Sübkî'nin eserinde *cevâbü'l-cevâb li Adudiddin eş-Şirâzî nusreten li vâlidihî* şeklinde kaydedilmiştir.⁴⁵ İbn Hacer, vakıf olduğu bu eseri *Red ale'l-Adud intisâren li vâlidihî* şeklinde adlandırmıştır.⁴⁶ Hansârî ise eserin adını "*Seyfü's-şârim ala 'unuqî'l-Adudî'z-zâlim*" şeklinde vermektedir.⁴⁷ Ancak Çârperdî mukaddimesinde başlıktaki ismi kullanmaktadır.

Risalenin sonunda 756/1355 yılında vefat eden Îcî'yi rahmetle anması eserin bu tarihten sonra yazıldığını göstermektedir. Ayrıca o, metinde 757/1356 yılında tamamlanan İbn Hişâm'ın (ö. 761/1360) *Muğnî'l-lebîb*'inden alıntı yapmıştır. Nitekim İbrahim el-Çârperdî 760/1358 yılında yaptığı *Keşşâf* okumaları sırasında tartışmanın sebebi olan ayete geldiğinde orada bulunanlardan biri vasıtasıyla Îcî'nin cevabından haberdar olmuştur. Muhtemelen Çârperdî tartışmaya ve sonrasında yaşanan gelişmelere şahit olmuş, ancak Îcî'nin yazdığı cevabı görmeden Tebrîz'den ayrılmıştır. İbrahim risalesinde insanların gizli hallerin araştırmak gibi bir ahlakının olmadığını ama nefsinin bırakıp başkasını itham eden Îcî'ye cevap vermeyi gerekli gördüğünü belirtmiştir.

İbrahim *Seyfü's-şârim*'de Îcî'nin, babası Ahmed el-Çârperdî ile yaşadığı tartışmayı arka planı ile birlikte anlatmakta ve verdiği cevapları satır satır değerlendirmektedir. O Îcî'nin, babasına yönelttiği tüm tenkitleri reddetmiştir. Şevkânî, oldukça sert bir cevapla edep ve insaf sınırlarını aşarak hocasına karşı çıkan Îcî'ye Çârperdî'nin oğlunun müstakil bir telif ile cevap verdiğini söylemiştir.⁴⁸ Tartışmanın başlangıcı hakkında bilgiler aktarması, arka planında ve sonrasında gelişen olayları bilmesi ve Îcî tarafında bu

⁴³Dirayeti, *DENA*, 2: 625.

⁴⁴Sübkî (ö. 771/1370), *Tabakât*, 10: 61; Süyûtî (ö. 911/1505), *el-Eşbâh ve'n-nezâir*, 6: 268; Süyûtî (ö. 911/1505), *Nevâhidü'l-ebkâr*, 99; Kâtib Çelebî (ö. 1067/1657), *Keşfü'z-zünûn*, 1: 223; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifin*, 1: 9; *Fihrisü'l-hizâneti't-Teymûriyye*, 1: 99; 3: 55.

⁴⁵Sübkî (ö. 771/1370), *Tabakât*, 10: 60.

⁴⁶İbn Hacer el-Askalânî (ö. 852/1449), *ed-Dürerü'l-kâmine*, 1: 8.

⁴⁷Hansârî (ö. 1313/1895), *Ravzâtü'l-cennât*, 1: 336. Hansârî böyle bir isimlendirmeyi sevinçle karşılamaktadır. Ancak Îcî'nin biyografisini verirken (*Ravzâ*, 5: 51) onu sürekli takdir ettiği dikkate alınırsa, sadece bu risale özelinde Îcî'yi haksız görmektedir. Şevkânî'den etkilenecek "oldukça sert bir cevapla edep ve insaf sınırlarını aşarak hocasına karşı çıkan" Îcî'ye gerekli cevabın aynı sertlikte verilmesine sevinmiş olması mümkündür.

⁴⁸Şevkânî (ö. 1250/1834), *el-Bedrü't-tâli*, 1: 365-366. Siddik Hasan Han da onun bu sözlerini aktarmaktadır. Bk. *Tâcü'l-mükellel*, 1: 371

tartışmanın nasıl aksettiğini tasvir etmesi İbrahim el-Çârperdî'nin bu konuda ciddi malumat sahibi olduğunu göstermektedir. İbrahim el-Çârperdî Allah'ı ve o dönemin Tebrîz âlimlerini şahit göstererek anlatmaktadır. Eserde ilk dikkat çeken nokta kısas anlayışıyla yani aynı edebî üslup içerisinde, aynı delilleri ve aynı sertlikte bir dil kullanarak karşılık vermesidir. Hatta kısas düşüncesi ile yer yer alaycı üsluba da başvurmuştur. Ancak hacimli olan bu cevapta Îcî'ye nazaran daha yoğun edebî üslup kullanılmıştır. Îcî'ye hitaben yazılan risalede, onun babasına yönelttiği on tenkide on maddede cevap verilmiştir.⁴⁹

Ona göre Îcî, cevabı inat, itirazı cevap, soruyu tartışma, cevabı ise yok zannetmiştir. O Îcî'nin tenkitlerinde oluşan çelişkilere dikkat çekmiştir. O; Îcî'nin ilk başta babasının cevabını anlamadığını, daha sonra Eminüddin vasıtası ile anladığını ama bu durumu dile getirmediğini ifade etmektedir. İbrahim ayrıca onu nahiv, belağat ve fıkıh alanlarında tenkit etmiş ve zayıf olmakla itham etmiştir.

Îcî, kullandığı *و* edatının idrâb manasında olduğunu söyleyerek Çârperdî'ye itiraz etmiş ve sözünün arkasında durmuştu. İbrahim ise Îcî'nin soruyu sorarken bu problemle karşılaşacağını düşünmediğini, itiraz gelince de bu şekilde cevap vererek sıyrılmak istediğini ifade etmiştir. İbrahim, Îcî'nin soruda kullandığı bu edatın idrâb için gelmesinin mümkün olmadığını söylemiştir. Bu edatın idrâb için kullanılması hakkında belli şartlarla cevaz verenler ve mutlak cevaz verenler şeklinde iki görüş vardır. İbrahim, ilk ihtimalde de şartları taşımadığı için Îcî'nin kullandığı bu edatın idrâb için kullanılamayacağını belirtmiştir. O *Muğni'l-Ilebîb*'den alıntı yaparak bu edatın idrâb için gelebilmesinin şartlarını ortaya koymuştur. Buna göre bu edatın idrâb anlamında kullanılabilmesi için iki şart gereklidir: ilki bu edattan önce nefy ya da nehy cümlesinin geçmiş olması, diğeri amilin tekrar zikredilmesidir. *ما قام زيد أو ما قام عمرو* örneği bu şartları taşımaktadır. Ayrıca o *... وَلَا تُطْعَمُ مِنْهُمْ آئِمًا أَوْ كَفُورًا* “onlardan hiçbir günahkâr ya da nanköre itaat etme.” [el-İnsan 76/24] ayetinde bu edatın idrâb için gelmesinin mümkün olmadığını aksi halde zıt mananın ortaya çıkacağını ifade etmiştir. Bu edatın idrâb için kullanılmasına mutlak olarak cevaz veren ikinci görüşe göre yine Îcî'nin itirazı kabul edilmez; çünkü belağat ilminde sözün kıymeti; o sözün belağat yönlerini bilen, kullandığı terkibi belağat gaye ile kullandığına inanan bir âlimden sadır olması ve o sözü dinleyen kişinin de konuşanın onu kastettiğine inanması ile artar. Ancak söz bilinçsizce söylenmişse, dinleyen onun hakkındaki kanaati olumsuz olur ve onu hata ile itham eder. İbrahim bundan sonra *Miftâhu'l-ulûm*'dan konuya uygun düşen bir rivayet nakleder: “katıldığı bir cenaze töreninde Hz. Ali'ye *من المتوفى؟* (ölen kim? diyeceğine) öldüren kim?) şeklinde bir soru sorulmuş o da: “falanca” dememiş, “Allah” cevabını vermiştir. Hz. Ali, ona bu şekilde cevap vererek hatası konusunda onu uyarılmış ve “ölen kim?” şeklinde soruyu doğru sorması gerektiğini belirtmiştir.”⁵⁰ Aslında “ömrünün tamamını aldı ve öldü” anlamında *متوفى* denilebilir. Ama soran kişi belâğ biri değil de sıradan biri olduğu için Hz. Ali onu itham etmiştir.⁵¹ İbrahim bu şekilde, babasının da aynı gaye ile cevap verdiğiine işaret etmiştir.

Sorunun cevabına gelince Îcî yazdığı cevapta Çârperdî'den sorunun cevabını talep etmiş ama Çârperdî başka cevap yazmamıştır. Bununla beraber Çârperdî'nin; Eminüddin'e söylediği gibi İbrahim'e de cevabı aktardığı anlaşılmaktadır. İbrahim cevabında öncelikle babasının *Tetimmetü'l-Keşşâf*'ından ilgili kısmı alıntıyla problemi izah etmekte, ardından “daha sonra şöyle dedi” diyerek yeni bir alıntı yapmaktadır. *Tetimmetü'l-Keşşâf*'ta ve daha önce Çârperdî'nin cevabında bulunmayan bu alıntı şu şekildedir:

⁴⁹ Kâtib Çelebî'nin Sübkî'ye atıf yaparak bu risaleden aktardığı bilgilerde tashif oluşmuştur. Örneğin *el-Aruzü's-Sâviyye* adlı eserin sahibi Necmeddin Said “Necmeddin es-Sâvî”, *Cârûhiye* ise “Hâcibiyye” şeklinde kaydedilmiştir. Hacı Halife Mustafa b. Abdullah Kâtib Çelebî (ö. 1067/1657), *Süllemü'l-vüsûl ilâ tabakâti'l-fuhûl*, thk. Mahmud Abdülkadir el-Arnaut (İstanbul: Ma'hedü'l-Buhûs ve'd-Dirâsâti'l-Arabiyye (İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi) (IRCICA), 2010), 1: 136.

⁵⁰ Ebû Ya'kûb Sirâceddin Yûsuf b. Ebû Bekr b. Muhammed Sekkâkî (ö. 626/1229), *Miftâhu'l-ulûm*, thk. Abdülhamid Hindâvî (Beyrût: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1420), 332.

⁵¹ Sübkî (ö. 771/1370), *Tabakât*, 10: 68-69.

“Ya da şöyle deriz: *Keşşâf*’ın sahibi; سورة من مثله ibaresi kelimesine sıfat olursa o zaman zamirin ما veya عبدنا kelimesine dönebileceğini ifade etmiştir; çünkü [zamirin ما kelimesine döndüğü durumda] “indirdiğimiz kuranın benzerinden olan bir sure” şeklinde verilecek anlam doğru olur. Sûre indirilenin bir kısmı olabilir, ya da indirilenin benzeri, inmesinin başlamasıdır. Ya da [zamirin عبدنا kelimesine döndüğü durumda] şöyle demek mümkündür: “kulumuzun benzerinden olan, çünkü bu indirileni o söylemiş, onun terkipleri ve sözleri haline gelmiştir.” şeklinde verilecek anlam da doğru olur.

Ancak من مثله ibaresinin müteallakı فاتوا cümlesi olursa zamirin sadece عبدنا kelimesine döneceği ortaya çıkar; çünkü bu durumda “kulumuzun benzerinden yani onun gibi bir kul getirin, (getirdiğinizin sözü) onun sözü gibi olsun” şeklinde verilecek mana doğru olur. Ancak “indirdiğimiz Kur’ân gibi olan bir kul getirin yani onun cihetinden” şeklindeki mana doğru değildir; çünkü “bu söz falancadan geldi. Ancak bu kişi; bu sözün ona ait olması, ondan nakledilmesi mümkün olanlardan biri olduğunda” şeklindeki mana doğru değildir. Bu açık durumdan ötürü Zemaşerî ifadesini açmamış, zikrettiği kadar ile yetinmiştir.”⁵²

İbrahim meselenin özüne dair bu nakil dışında başka bir ifade sarf etmemiştir. Burada ilk dikkat çeken şey, Ahfeş’in من harf-i cerrinin zaid olduğu görüşüne göre mana verilmemiş bunun yerine teb’îz için ve ibtida için olduğunu söyleyenlerin görüşüne göre manalar verilmiştir. Hâlbuki Çârperdî, *Tetimmetü’l-Keşşâf*’ta sadece Ahfeş’in görüşünü benimsemişti. Bu cevaptan anlaşıldığı kadarıyla Çârperdî manayı gözeterek dördüncü şıkkın imkânsız olduğunu, buna bağlı olarak tahsisin ortaya çıktığını dile getirmek istemiştir.

İbrahim el-Çârperdî risalenin sonunda Allah’tan bağışlanma talep etmektedir. Yine yemin ederek Îcî’nin, babasına gıyabında dahi çok hürmet ettiğini, yaptığı bazı eleştirilere kendisinin bile inanmadığını söylemektedir.⁵³ Buna mukabil İbrahim; hem kendisinin hem de babasının Îcî’ye hürmet ettiğini, onu büyük âlimlerden biri olarak gördüğünü, hatta onun hakkında yazdığı bazı tarizlere kendisinin de inanmadığını ifade etmiştir. Ancak şeytanın fitne ortamı oluşturarak dostları/kardeşleri birbirine kırdırdığını ve eseri kıssadan hisse düşüncesi ile kaleme aldığını söyleyerek oluşan algıyı düzeltmek istemiştir. O, herkes için Allah’tan istiğfar dileyerek risaleyi bitirmektedir.

Ne yazık ki *Seyfü’s-şârim*’in henüz önemli erken dönem müstakil nüshaları tespit edilememiştir. Mevcut iki nüshadan biri XI./XVII. asra ait iken diğeri 1330/1912 yılında istinsah edilmiştir:

Birinci nüsha, Bursa İnebey Yazma Eser Ktp. 3533 numaralı mecmuanın on altıncı risalesidir. 93b-98b (üzeri çizilmiş eski varak numaralı 160b-165b) varakları arasında bulunmaktadır. Nüshanın istinsah tarihi belli olmamakla birlikte sonrasında gelen bazı risaleler 1001/1592 tarihini taşımaktadır. Eserin başı-sonu şu şekildedir:

البداية: لحمد لله وبه نستعين والعاقبة للمتقين... أما بعد فيقول... بينما كنت أقرأ كتاب الكشاف... إذ وصلت إلى قوله تعالى: (فاتوا بسورة من مثله) فرأيت عند بعض الفضلاء الحاضرين شيئاً من كلام القاضي عضد الدين الشيرازي

النهاية: وقولك فاقبل النصيحة فنقول يا أيها المستنصح لم لا نصحت نفسك حتى كنا سلمنا من هذا الهديان أما سمعت قوله تعالى:

[أَتَأْمُرُونَ النَّاسَ بِالْبِرِّ وَتَنْسَوْنَ أَنْفُسَكُمْ]... ثم أي استغفر الله العظيم الذي لا إله إلا هو الحي القيوم... والحمد لله رب العالمين تمت الرسالة

İkinci nüsha, Dârü’l-kütübî’l-Misriyye, Teymûriyye, 364 numaralı mecmuanın yedinci risalesidir. 89a-98b varakları arasındadır (mikrofilm nr. 62330). 1330/1912 yılında istinsah edilmiştir. Bu nüsha eski katalog da *es-Seyfü’s-şârim Fi kat’i Adudî’z-zalim* şeklinde⁵⁴ geçerken, yeni katalogda adı *er-Red ale’l-*

⁵² Sübkî (ö. 771/1370), *Tabakât*, 10: 71-72.

⁵³ Sübkî (ö. 771/1370), *Tabakât*, 10: 78. Nitekim Çârperdî’nin dil ilimlerinde özel çaba içinde olduğunu ve bu alanda yetkin olduğunu İcî de itiraf etmektedir. Sübkî (ö. 771/1370), *Tabakât*, 10: 50.

⁵⁴ *Fihrisü’l-hizâneti’t-Teymûriyye*, 1: 99.

*Adud intisâren li validihi*⁵⁵ şeklinde kaydedilmiştir. On bir varaktan oluşan bu nüshanın her varığında yirmi beş satır bulunmaktadır. 30x20 ebadında olup nesih hatla yazılmıştır. Nüshanın üzerinde Ahmed Teymûr Paşa'nın vakıf kaydı bulunmaktadır. Risalenin devamında Adudüddin eş-Şirâzî'nin hayatı hakkında bilgi verilmiştir (98a).

Böylece bu mükatebe (tartışma) ile ikisi Îcî'ye biri baba Çârperdî'ye diğeri oğul Çârperdî'ye ait olmak üzere birbirine cevap olarak yazılmış dört risale kastedilmiş olmaktadır. Nitekim yazmalarda bunlardan ikisi veya üçü birlikte bulunabilmektedir. Ancak görüldüğü üzere cevaplar arasında uzun zaman aralığı bulunmaktadır. Bu tartışma hem yazıldığı dönemde hem de sonraki dönemde gündem oluşturmuştur. Îcî'nin bu sorusundan sonra başka âlimlerin de tartışmaya müdahil olduğu görülmektedir. Bu tartışmadan pek çok âlim haberdar olmuş önemli bir kısmı taraf tutmadan problemi çözmeye çalışmışlardır. Verilen cevaplar genel olarak Çârperdî'yi teyit etmekle beraber, Hafâcî'nin de belirttiği gibi iki tarafın da destekçileri olmuştur.⁵⁶ Bu konu, *Keşşâf* üzerine yazılan şerh ve haşiyelerin ilgili yerlerinde tartışılırken bazı âlimler müstakil telif yoluna gitmişlerdir. Kronolojiye önem veren Sübkî, bu konuda risale yazdığı tespit edilen âlimleri ve yazdıkları risaleleri şu şekilde sıralamıştır: Kemâleddin Abdürrezzak el-Kâşânî (ö. 736/1336), Eminüddin Hâcî Dâdâ et-Tebrîzî (ö. 720/1320), İzzeddin et-Tebrîzî, Hümmüddin el-Harizmî, Takiyyüddin es-Sübkî (ö. 756/1355), İbrahim el-Çârperdî (ö. 760/1358'den sonra). Bu kişiler *Tabakât*'in tamamlandığı 766/1364 yılından önce eserlerini telif etmişlerdir. Bunların dışında Kıvâmüddin eş-Şirâzî,⁵⁷ Muhlis ed-Dihlevî el-Hindî, Teftazânî, Seyyid Şerif Cürçânî gibi âlimlerin de bu konuda açıklamaları olmuştur. Hatta Süyûtî ashab-u ba'dî'l-havâşî diyerek tartışmanın boyutlarını göstermeye çalışmıştır. Hafâcî kendi döneminde dahi bu konunun tartışıldığını belirtmiştir.⁵⁸ Bu konuda Bahâeddin el-Amilî; Tîbî, Muhlis el-Hindî ve Taftazânî'ye bazı tenkitler getiren bir risale yazmıştır.⁵⁹ Ayrıca bu konuyu ele alan müellifi meçhul bir risale de Süleymaniye Ktp. Kılıç Ali Paşa nr.986/4'te (54a-59b vr.) bulunmaktadır.

Son dönemde Yûsuf b. Muhammed Kessâb el-Ğazzî el-Hanefî müstakil bir risale yazarak,⁶⁰ Mutîî ise yazdığı kitapta bölüm olarak bu tartışmayı incelemişlerdir.⁶¹ Ayrıca Ahmed Hindâvî'nin meydan okuma ile ilgili ayetleri incelediği makalesinde de buna temas ettiği kaydedilmiştir.⁶²

Sonuç

Îcî, Zemahşerî'nin مثله من سورة فاتوا ayetini tefsir ederken kullandığı bir ibarenin kapalılığından dem vurmuş ve Tebrîz âlimlerinden bunun izahını isteyen bir soru sormuştur. Daha sonra cevabını bildiğini söylemesinden onun ilmî rûştünü ispat etmek veya şehirdeki otorite âlimleri sınamak gayesi ile bu soruyu ortaya attığı düşünülebilir. Soru ayette geçen مثله من ibaresinin müteallak ve zamirin döneceği yer ile ilgili

⁵⁵ Ahmed Abdülbasit, *Fihrisu mecami'i'l-mektebâti'l-hassa bi-Dârü'l-Kütübü'l-Misriyye = Catalogue of the private collections of manuscripts in the Egyptian National Library* (London-Kahire: Müessesetü'l-Furkân li't-Türâsi'l-İslâmî (al-Furqan Islamic Heritage Foundation) - Dârü'l-Kütüb ve'l-Vesâikü'l-Kavmiyye, 1436), 3: 500.

⁵⁶ Hafâcî (ö. 1069/1659), *İnâyetü'l-Kâdî*, 2: 35.

⁵⁷ Süyûtî ona ait risaleyi nakletmiştir. Süyûtî (ö. 911/1505), *Nevâhidü'l-ebkâr*, 100-101.

⁵⁸ Hafâcî (ö. 1069/1659), *İnâyetü'l-Kâdî*, 2: 35.

⁵⁹ Bahâeddin Âmilî (ö. 1031/1622), *el-Keşkül*, thk. Seyyid Muhammed Muallimî (Kum: Mektebetü'l-Haydâriyye, 1427), 2: 705.

⁶⁰ Yûsuf b. Muhammed kessâb el-Ğazzî el-Hanefî, *Risâletü'l-Kessâb fî suâli'l-Adud fî kavlihi te'âlâ ffe'tû bi-sûretin min mislihi* ve'l-cevâbu anhu, Ezher Ktp. 1844 numaralı mecmuanın yedinci risalesi olup 68-74 varakları arasındadır. Her varak 23 satırdan oluşmaktadır.

أوله: قد استبهم قول صاحب الكشاف أفيضت عليه سجال الألفاظ {من مثله} متعلق {بسورة} صفة لها. آخره: في تسمية الشيخ إبراهيم رسالته بالسيف الصارم في قطع العضد الظالم بعض اشتهاه بعض الملة والدين. Diğer nüsha Ezher Ktp. 2062 numaralı mecmuanın yedinci risalesi olup 70-79) varakları arasındadır.

- أوله: بينا عليل النظر في رياض أفكار الراسخين في العلم يجول إذ وجد الدين على تلك الأفنان رافعا عضده وهو. آخره: أصحابه سائر الأنبياء والمرسلين والملائكة أجمعين وتابعيهم بإحسان إلى يوم الدين والحمد لله رب العالمين.

⁶¹ Muhammed Behît Mutîî, *Fetâvâ'ş-Şeyh Behît el-Mutîî* (Mektebetü Vehbe, 2013), 1: 55-64.

⁶² Ahmed Hindâvî Hilâl, "Âyâtü't-tahaddî ve dekâikun fî nazmihâ", *Mecelletü Külliyyeti'l-luğati'l-Arabiyye bi'l-Menüfiye*, 13 (1413/1993). Bu çalışma daha sonra kitap halinde basılmıştır (Kahire: Mektebetü'l-Vehb,2010).

iken verilen cevaplarla tartışma farklı bir boyuta taşınmış, meselenin özü adeta geçiştirilmiştir. Bu soruya ilk karşılık veren kişi ise şehirde yoğun *Keşşâf* faaliyetleri ile bilinen Ahmed el-Çârperdî'dir. Zira arka planda muhatap odur. Ancak Çârperdî onun sorusuna doğrudan cevap vermemiş ve soruyu yinelemesini isterken tarizli ifadeler kullanmıştır. Onu bu şekilde cevap vermeye yönelten şey de muhtemelen Îcî'nin gayesini sezmiş olmasıdır. Çârperdî'nin bu cevabı ile Îcî'nin hedefi gerçekleşmediği gibi onun tarizleri Tebrîz kadısı olan Îcî'nin guruna dokunmuş ve aralarında klasik hoca –talebe ilişkisi olmasa da hocası sayılan Çârperdî'ye ağır tenkitler içeren on maddelik cevap yazmasına sebep olmuştur. Bu tartışmada Çârperdî soruya hemen karşılık verirken Îcî ağır cevabını yaklaşık on sene sonra yazmıştır. Bu yüzden Çârperdî Îcî'nin bu tenkitlerine vakıf olmadan vefat etmiş olmalıdır. Daha sonra Çârperdî'nin oğlu İbrahim yaklaşık yirmi beş sene sonra Îcî'nin tenkitlerine vakıf olmuş ve kısas anlayışı ile babası adına cevap vermiştir. Bu arada o, yaşanan olayın perde arkasını da anlatmıştır.

Kaynakça

- Abdülbasit, Ahmed. *Fihrisu mecami'î'l-mektebâtî'l-hassa bi-Dâri'l-Kütübî'l-Misriyye = Catalogue of the private collections of manuscripts in the Egyptian National Library*. London-Kahire: Müessesetü'l-Furkân li't-Türâsi'l-İslâmî (al-Furqan Islamic Heritage Foundation) - Dârü'l-Kütüb ve'l-Vesâiki'l-Kavmiyye, 1436.
- Altınay Sernikli - Servet Bayoğlu. *Türkiye Yazmaları Toplu Kataloğu: İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi : Mustafa Aşir Efendi Koleksiyonu*. Ankara: Kültür Bakanlığı Milli Kütüphane Başkanlığı, 1994.
- Âmilî (ö. 1031/1622), Bahâeddin. *el-Keşkül*. Thk. Seyyid Muhammed Muallimî. 4 Cilt. Kum: Mektebetü'l-Haydâriyye, 1427.
- Âmilî (ö. 1031/1622), Bahâeddin. *el-Keşkül*. Thk. Tâhir Ahmed ez-Zâvî. Kahire: Dâru İhyai'l-Kütübî'l-Arabiyye, 1961.
- Bağdâdî (ö. 1338/1920), Babanzâde İsmail Paşa. *Hediyetü'l-arifîn esmâü'l-müellifîn ve âsârü'l-musannifîn*. Thk. istinsâh ve tsh. Kilisli Rifat Bilge, İbnülemin Mahmûd Kemal İnal. Tıpkıbasım: Ankara, 1951. Tahran: Mektebetü'l-İslamiyye, 1387.
- Başoğlu, Tuncay. "Müteahhir Dönem Fıkıh Usulünde Adudüddin el-Îcî'nin Şerhu'l-Muhtasar'ı". *İslâm İlim ve Düşünce Geleneğinde Adudüddin el-Îcî*. Ed. Eşref Altaş. 429-476. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2017.
- Bilin, Abdullah. *İbrahim el-Çârperdî Ve Kitâbü'l-Fükûk Fî Şerhi's-Şükûk Adlı Eserinin Tahkiki Ve Tahlili*. Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019.
- Boyalık, M. Taha. "Kutbüddin eş-Şîrâzî'ye el-Keşşâf Şerhi Nispeti Meselesi". *İslâm Araştırmaları Dergisi*. 37 (2017): 101-118.
- Çârperdî (ö. 746/1346), Ebü'l-Mekârim Fahreddin Ahmed b. el-Hasan b. Ali. *Cevâbü'l-Câreberdî ala suâli'l-îcî fî tefsiri {Fe'tû bi-sûretin}*. Amasya Beyâzıt İl Halk Ktp., 1849.
- Çârperdî (ö. 746/1346), Ebü'l-Mekârim Fahreddin Ahmed b. el-Hasan b. Ali. *Tetimmetü'l-Keşşâf*. Süleymaniye Ktp. Damad İbrahim, 162.
- Dirayeti, Mustafa. *Fihristvare-i dest nüviştehâ-yı İnan (DENA)*. Tahran: Kitabhane, Müze ve Merkez-i İsnad-ı Meclis-i Şura-yı İslâmî, 1389.
- Fihrisü'l-hizâneti't-Teymûriyye*. Kahire: Dârü'l-Kütübî'l-Misriyye, 1367.
- Görgün, Tahsin. "Îcî, Adudüddin: Kadı Ebü'l-Fazl Abdurrahman b. Rükneddin b. Abdurrahman (ö. 756/1355)". *İslâm İlim ve Düşünce Geleneğinde Adudüddin el-Îcî*. Ed. Eşref Altaş. 21-76. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2017.
- Hafâcî (ö. 1069/1659), Ebü'l-Abbas Şehâbeddin Ahmed b. Muhammed. *İnâyetü'l-Kâdî ve kifâyetü'r-Râzî (Hâşiyetü's-Şihâb ale'l-Beyzâvî)*. Bulak: Dârü't-Tibâati'l-Misriyye (el-Hidiviyye), 1283.
- Hâirî, Abdülhüseyn. "Sefîne-i Tebrîz: İki Kapak Arasındaki Kütüphane". *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*. Trc. Ali Ertuğrul. 19 (2007): 351-400.
- Hansârî (ö. 1313/1895), Muhammed Bakır b. Zeynelabidin b. Cafer el-Musevî. *Ravzâtü'l-cennât fî ahvâli'l-ulemâ ve's-sâdât*. Thk. Esedullah İsmailiyyân. 8 Cilt. Tahran-Kum: Mektebetü İsmailiyyân, 1390.
- Haznedar, Ahmed. *Delilu mahtûtâti's-Süyûtî ve emâkinu vücûdiha*. Kuveyt: Mektebetü İbn Teymiyye, 1403.
- İbn Hacer el-Askalânî (ö. 852/1449), Ebü'l-Fazl Şehâbeddin Ahmed b. Alî b. Muhammed. *ed-Dürerü'l-kâmine fî a'yâni'l-mietî's-sâmine*. 4 Cilt. Beyrût: Dârü'l-Cil, 1414.
- İbn Kâdî Şühbe (ö. 851/1448), Ebü's-Sıdk Takıyyüddin Ebû Bekr b. Ahmed. *Tabakâtü's-Şâfi'iyye (Tabakâtü'l-fukahâi's-Şâfi'iyye)*. Thk. Hafız Abdülhalim Han. 5 Cilt. Haydarâbâd: Dâiretü'l-Maârifî'l-Osmâniyye, 1978.
- İbnü'l-Fuvâtî (ö. 723/1323), Ebü'l-Fazl Kemâleddin Abdürrezzâk b. Ahmed. *Mecmaü'l-âdâb fî mu'cemi'l-elkâb (Telhisu Mecmai'l-âdâb fî mu'cemi'l-elkâb)*. Thk. Muhammed Kazım. Tahran: Vizâret-i Ferheng u irşâd-i islâmî, 1416.

- İbnü'l-Îmâd (ö. 1089/1679), Ebü'l-Felah Abdülhay b. Ahmed b. Muhammed. *Şezerâtü'z-zeheb fî ahbâri men zeheb*. Thk. Mahmud el-Arnaut. 10 Cilt. Beyrût: Dâru İbn Kesîr, 1986.
- Kâtib Çelebî (ö. 1067/1657). *Keşfü'z-zünûn an esâmî'l-kütüb ve'l-fünûn*. Tıpkıbasım: Tahran :Mektebetü'l-İslâmiyye,1967., 2 Cilt. Beyrût: Dâru İhyai't-Türasi'l-İslâmî, t.y.
- Kâtib Çelebî (ö. 1067/1657), Hacı Halife Mustafa b. Abdullah. *Süllemü'l-vüsûl ilâ tabakâti'l-fuhûl*. Thk. Mahmud Abdülkadir el-Arnaut. İstanbul: Ma'hedü'l-Buhûs ve'd-Dirâsâti'l-Arabiyye (İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi) (IRCICA), 2010.
- Kaya, Mesut. *Şerh ve Haşiyeleri Bağlamında el-Keşşâf'ın Tefsire Etkileri: Tefsir Tarihine Bibliyografik Bir Katkı*. Ankara: İlahiyat, 2015.
- Kaya, Mesut. *Tefsir Geleneğinde el-Keşşâf Şerh Ve Haşiyeleri Üzerine Bir İnceleme*. İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı, 2019.
- Kehhâle, Ömer Rızâ. *Mu'cemü'l-müellifîn: terâcimu musannifî'l-kütübî'l-Arabiyye*. 5 Cilt. Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1414.
- Kirmânî (ö. 786/1384), Şemseddin Muhammed b. Yusuf. *Enmûzeczü'l-Keşşâf*. Thk. es-Seyyid Muhammed Selâm. Kuveyt: Dârü'r-Reşâdî'l-Hadîse - Dârü'z-Ziyâ, 1439.
- Makrizî (ö. 845/1442), Ebü'l-Abbas Takıyyüddin Ahmed b. Ali b. Abdülkadir. *Kitâbü's-Sülûk li-ma'rifeti düvelî'l-mülûk*. Thk. Muhammed Abdülkadir Ata. 8 Cilt. Beyrût: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1997.
- Mutîî, Muhammed Behîd. *Fetâvâ's-Şeyh Behîd el-Mutîî*. Mektebetü Vehbe, 2013.
- Öncü, Mustafa. "Molla Halil es-Siirdî'nin Vad' İlmi ile İlgili Risalesinin Tahlili ve 'Adûduddîn el-Îcî'nin Risalesi ile Karşılaştırılması". *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi XV/2* (2013): 365-391.
- Sekkâkî (ö. 626/1229), Ebû Ya'kûb Sirâceddin Yûsuf b. Ebû Bekr b. Muhammed. *Miftâhu'l-ulûm*. Thk. Abdülhamid Hindâvî. Beyrût: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1420.
- Semîr ed-Dirûbî. "es-Süyûtî ve Risaletuhu: Fihristu müellefâtî". *Mecelletu Mecma'i'l-Lugati'l-Arabiyye el-Ürdünî*. 64 (2003): 29-97.
- Siddîk Hasan Han (ö.1307/1890), Ebü't-Tayyib Muhammed el-Kannevcî. *Ebcetü'l-ulûm*. Thk. Abdülcebbar Zekkâr. Dimaşk: Vizâretü's-Sekâfe ve'l-İrşadü'l-Kavmî, 1978.
- Sübkî (ö. 771/1370), Ebû Nasr Taceddin İbnü's-Sübkî Abdülvehhâb b. Ali b. Abdilkâfi. *Tabakâtü's-Şâfi'iyyeti'l-kübrâ*. Thk. Mahmud Tanâhî, Abdülfettah Hulv. 2. Baskı. Cize: Hecr lî't-Tıbaa ve'n-Neşr, 1992.
- Süyûtî (ö. 911/1505), Ebü'l-Fazl Celaleddin Abdurrahman b. Ebî Bekr. *el-Eşbâh ve'n-nezâir fi'n-nahv*. Thk. Abdul'âl Salim Mekrem. 4 Cilt. Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1985.
- Süyûtî (ö. 911/1505), Ebü'l-Fazl Celaleddin Abdurrahman b. Ebî Bekr. *Nevâhidü'l-ebkâr ve şevâridü'l-efkâr*. Thk. Muhammed Kemal Ali. Doktora Tezi. Mekke: Câmîat'ü Ümmi'l-Kurâ, 1423.
- Şevkânî (ö. 1250/1834), Ebû Abdullah Muhammed b. Ali b. Muhammed Havlânî. *el-Bedrü't-tâli' bi-mehâsini men ba'de'l-karnî's-sâbi'*. Thk. Muhammed Hasan Hallak. Dimaşk: Dâru İbn Kesîr, 2006.
- Şirâzî (ö. 801/1399), Mu'inüddin Cüneyd b. Mahmûd. *Şeddü'l-izâr fî hattî'l-evzâr ani'z-züvvâri'l-mezâr*. Thk. Muhammed Kazvînî. Tahran: Çaçhâne-i Meclis, 1328.
- Taşköprüzâde (ö. 968/1561), Ebü'l-Hayr İsamüddin Ahmed Efendi. *Miftâhü's-sa'âde ve misbâhü's-siyâde fî mevzu'âtî'l-ulûm*. Beyrût: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1985.
- Yusufağa Kütüphanesi Tarihçe Teşkilat Ve Kataloğu. [Konya]: [Arı Basımevi], t.y.
- Zemahşerî (ö. 538/1144). *Keşşâf Tefsiri = el-Keşşâf 'an haqâ'iki gavâmizi't-tenzîl ve 'uyûni'l-eqâvil fî vüçûhi't-te'vil (metin-çeviri)*. Ed. Murat Sülün. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2016.
- Ziriklî (ö.1396/1976), Hayreddin. *el-A'lâm: kâmûsu terâcim [li-eşheri'r-ricâl ve'n-nisâ]*. 15. Baskı. Beyrût: Dârü'l-İlm lî'l-Melâyin, 2002.